

Skrypnik O.M. The role of Sun Yat-sen in the Xinhai Revolution 1911 – 1912.

Abstract: *In this article, the defined role of Sun Yat-sen in the Xinhai Revolution, describes its activities and analyzes its modernization program changes in China. Defined the character of Xinhai Revolution in China. The estimate of the revolutionary Sun Yat-sen. It was found the main reasons Xinhai Revolution, and it describes the socio-economic situation of the population before the revolution. The analysis program three people's principles of Sun Yat-sen, democracy, nationalism, national prosperity. The conclusion about life vtilennyav modernization ideas Sun Yat-sen. To defined the essence of the concept of nationalism.*

Key words: *China, the Manchus, Xinhai Revolution, Sun Yat-sen, hantsi, Qing.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ермашев И. Сунь Ят-сен / И. Ермашев. — М.: Молодая гвардия, 1964. — 319 с.
2. Записки китайського революціонера. Сунь-Ят-Сен. — Москва: Государственное издательство, 1926. — 144 с.
3. Чудодеев Ю.В. Крах монархии в Китае [Электронный ресурс] / Ю.В. Чудодеев — М.: Институт востоковедения РАН, Крафт, 2013. — Режим доступа: <http://www.synologia.ru/topograph-1462>
4. Белов Е. А. Революция 1911 – 1913 годов в Китае / Евгений Александрович Белов — М.: Издательство восточной литературы, 1958. — 115 с.
5. Крюгер Р. Китай. История страны / Рейн Крюгер [пер. Д. Воронина, Ю. Гольдберга; предисл. К. Королева]. — М.: Эксмо; Спб.: Мидгард, 2008. — 544 с.
6. Сун Ят-сен Три народных принципа и будущее Китая (21 декабря 1906 г.) [Электронный ресурс] // Журнал «Золотой Лев» № 93-94 – издание русской консервативной мысли. — Режим доступа: http://www.zlev.ru/93_34.htm
7. Синьхайская революция 1911 – 1913 гг. // Сборник документов и материалов — Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука». — 1968. — 348 с.

УДК 94(477)"191/192"+342.5(477)

В. В. Сокирська

**УПОВНОВАЖЕНИЙ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ЗОВНІШНЬОЇ
ТОРГІВЛІ РСФРР ПРИ УРЯДІ УСРР**

Анотація: *Досліджено процес формування інституту Уповноважених СРСР при уряді УСРР, особливості функціонування Управління Уповноваженого Народного комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР при уряді УСРР, діяльність яких впливала на стан і рівень взаємовідносин між двом республіками. З'ясовано статус, функції, структуру, права та обов'язки Управління Уповноваженого СРСР при уряді УСРР. Встановлено, що Уповноважений був фактично ланкою, що зв'язувала УСРР і СРСР у здійсненні політики об'єднаних наркоматів і виконавцем завдань, що диктувалися «центром». Об'єднані наркомати здійснювали керівництво певною галуззю на всій території СРСР, тому уповноважені народних комісаріатів СРСР при уряді УСРР безпосередньо підпорядковувалися загальносоюзній РНК та звітували перед вищими органами республік.*

Ключові слова: *російсько-українські відносини, об'єднані наркомати, зовнішня торгівля, Управління Уповноваженого, УСРР, РСФРР.*

Російсько-українські відносини двадцятих років минулого століття – це результат складної взаємодії історичних, політичних, економічних, культурних, соціально-психологічних, географічних чинників, випадковостей, зовнішніх впливів та внутрішніх процесів. Зміна акцентів сьогодні, коли Україна, її історія потрапляють у глобальний геополітичний контекст і усвідомлення цих процесів дозволяє по-іншому зрозуміти не лише місце України у світі, а й тенденції її внутрішнього розвитку, спонукає до перегляду процесу

становлення та розвитку російсько-українських відносин у зазначений період та вивести їх з традиційної русоцентристської схеми й інтегрувати у загальносвітову історію.

У цьому зв'язку актуальним є дослідження процесу формування інституту Уповноважених СРСР при уряді УСРР, особливостей функціонування Управління Уповноваженого Народного комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР при уряді УСРР, діяльність яких впливала на стан і рівень взаємовідносин між двома республіками. Відсутність в історіографії досліджень цієї проблеми спонукає до глибокого вивчення окресленої проблеми.

Радянська історіографія у дослідженні питання відносин між незалежними республіками, що постали на руїнах Російської імперії, виглядає надто заполітизованою [1; 2; 3]. Вона старанно обходить численні негативні явища, особливо ті питання, що торкалися проблем процесу формування відносин між республіками, діяльності органів влади, які намагалися впливати на ці відносини.

На початку 90-х рр. ХХ ст. з'явилася значна кількість досліджень з історії України, в яких особливий інтерес проявлявся і до подій 1920-х років [4]. Аналізуючи більшовицьку політику стосовно радянських республік загалом і України зокрема, українські історики стверджували, що після 1 червня 1919 р. уряд кожної неросійської республіки втратив понад половину своєї ефективної влади і незалежності [5; 6; 7].

Процес формування взаємовідносин між РСФРР і УСРР та представництва Української СРР в радянських органах РСФРР, за виключенням поодиноких розвідок науковців [8; 9; 10; 11], в історіографії належним чином не досліджений.

З підписанням у грудні 1920 р. представниками Росії і України «Союзного робітничо-селянського договору між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою» про воєнний і господарський союз, проголошувалась незалежність і суверенність обох республік та вказувалося на необхідності об'єднання зусиль для оборони, а також в інтересах господарського будівництва [12, с.433]. Проте зміст угоди суперечив деклараціям преамбули. Уряди РСФРР і УСРР оголошували об'єднаними сім наркоматів: військових і морських справ, Вищої ради народного господарства, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, а також пошти і телеграфу. З аналізу тексту союзного договору між РСФРР і УСРР випливає висновок, що його основним завданням було регулювання відносин між цими республіками. У першу чергу договір був спрямований на врегулювання проблем в економічних стосунках, оскільки в ньому чільне місце займали питання об'єднаних (економічних) наркоматів.

16 грудня 1920 р. були засновані посади Уповноважених при урядах автономних та договірних республік і при виконкомах автономних областей [13, с.529]. За угодою та згідно постанови РНК УСРР «Про Уповноважених РСФРР при Раднаркомі УСРР» від 25 січня 1921 р., об'єднані наркомати входили до складу Раднаркому РСФРР і мали в уряді УСРР своїх уповноважених [14, с.8].

Права і обов'язки Уповноважених наркоматів РСФРР при РНК УСРР і сама організація відомчих установ визначалися нормативними актами РСФРР, оскільки ці акти були підтверджені ВУЦВК або РНК УСРР. Як і наркоми, Уповноважені мали свої центральні установи в Україні. При Уповноважених наркоматів РСФРР створювалися Управління Уповноваженого відповідного наркомату РСФРР при Раді Народних Комісарів УСРР. Декрети і постанови по таких комісаріатах вступали в силу з моменту їх публікації у «Вістях ВУЦВК». Таким чином, Уповноважені стали «майже наркомами» УСРР і вже не можна було сказати, що вони виконують лише волю центру. Відтоді стала відчуватися потреба у координуючому економічні інтереси центрів, який би знаходився в Москві [11, с.26].

Відповідно до «Робітничо-селянського договору між РСФРР і УСРР» від 28 грудня 1920 р. Народний комісаріат зовнішньої торгівлі УСРР, який був утворений 11 червня 1920 р., тепер набував статусу об'єднаного наркомату. Фактично НКЗТ УСРР ліквідувався і проведення в майбутньому спільної для радянських України і Росії політики у сфері зовнішньої торгівлі покладалося на НКЗТ РСФРР. В Українській СРР безпосереднє

керівництво зовнішньоторговельною діяльністю мало здійснювати підпорядковане йому Управління Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР, утворене в березні 1921 р. [15, с.140].

Не затверджене впродовж тривалого часу положення, яке б визначало функції, повноваження і правовий статус Уповноваженого, пояснювалося лише розбіжностями у цьому питанні між Раднаркомом РСФРР і УСРР. Через це 17 березня 1921 р. РНК УСРР ухвалив постанову, за якою визначалися загальні функції Уповноваженого. Він наділявся правом здійснювати експортно-імпорتنі операції лише на зовнішньому ринку. За кордоном він мав права продавця радянських і покупця іноземних товарів. Проте не мав права заготовляти товари на експорт за урядовими замовленнями на внутрішньому ринку [16, с. 21].

Лише у липні 1921 р. спільною постановою Раднаркомів РСФРР і УСРР було затверджене положення «Про Уповноважених НКЗТ УСРР та його органи» [17, с. 4]. Відповідно до цього положення, на Уповноваженого покладалося керівництво формуванням та проведенням в життя урядової політики в сфері зовнішньої торгівлі. Йому належали функції проведення в життя на території УСРР як усіх загальних заходів спільної економічної політики НКЗТ, так і загального ввізного плану, а також виявлення потреб народного господарства УСРР в закордонних товарах та для вживання всіх потрібних заходів щодо своєчасного їх задоволення.

Відповідно до положення, Уповноважений входив до РНК УСРР на правах народного комісара. При ньому формувалося Управління, яке, виходячи із статусу Уповноваженого як наркома, діяло як центральний орган виконавчої влади. В Управлінні Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР утворювалася колегія, яка складалася з Уповноваженого, його заступника, члена колегії. Вони призначалися НКЗТ РСФРР за згодою РНК УСРР і затверджувалися ВУЦВК.

Управління Уповноваженого НКЗТ РСФРР при уряді УСРР складалося з адміністративно-організаційного відділу з підвідділами загальної канцелярії, організаційно-інструктурського, ревізійно-інспекторського, матеріально-господарського, столу особового складу, комендатури. Також існували секретаріат, правовий відділ, експортний та імпорتنі відділи, митний, фінансово-рахунковий, статистично-економічний з підвідділами.

Уповноважений керував роботою Управління Уповноважений НКЗТ РСФРР при уряді УСРР. У його підпорядкуванні були всі органи Народного комісаріату закордонної торгівлі РСФРР, що діяли на території України. Також він мав право розпоряджатися їх майном [18, арк.7].

За положенням, до компетенції Уповноваженого входили: заходи по організації в Україні центральних і місцевих органів НКЗТ РСФРР, формування за кордоном торговельних представництв Української РСР, керівництво та нагляд за їх діяльністю; реалізація в Україні завдань щодо націоналізації зовнішньої торгівлі, подання для реєстрації в РНК УСРР декретів і постанов РНК РСФРР, пов'язаних з діяльністю НКЗТ РСФРР, контроль за їх виконанням в Україні, а також подання через Раднарком УСРР проектів законів щодо зовнішньої торгівлі України. Уповноважений мав займатися формуванням і обліком вивізного фонду, організацією його заготівлі та встановлення потреб України і закордонних товарах та їх обліком, а також організацією і прийомом закордонних товарів, збереженням, транспортуванням і передачею українських товарів, що йшли на експорт. Здійснював заходи щодо збільшення вивізного фонду, інспекції та нагляду за заготівлею вивізних товарів, участь у заготівлі і переробці сировини.

До функцій Уповноваженого НКЗТ РСФРР при уряді УСРР входили також питання організації роботи Ради зовнішньої торгівлі України, подання на її розгляд і затвердження експортного і імпортного плану УСРР, представництво УСРР в Раді зовнішньої торгівлі при НКЗТ РСФРР з правом вирішального голосу у питаннях зовнішньої торгівлі УСРР, а також право оскаржувати в Раднаркомі УСРР постанови цієї Ради, які порушували інтереси України. Брав участь у розробці і поданні на затвердження до РНК УСРР українського вивізного і ввізного фондів, виконання цього плану через представників УСРР в закордонних

місіях РСФРР. Розробляв і подавав на затвердження Ради Праці й Оборони вивізний і ввізний планів УСРР як частини загального плану УСРР і РСФРР, брав участь через своїх представників в закордонних місіях РСФРР для виконання цього плану. Проводив переговори з закордонними фірмами, здійснював загальний і спеціальний моніторинг зовнішніх ринків, укладав попередні, а в деяких, встановлених НКЗТ, випадках остаточних угод з іноземними фірмами.

Уповноважений НКЗТ РСФРР при уряді УСРР займався також виконанням за дорученням НКЗТ торгових операцій щодо ввезення і вивезення товарів і їх транзитом, тоннажністю. Долучався до боротьби з контрабандним перевезенням товарів, участі в охороні кордонів УСРР, організацією митних установ та здійснював керівництво ними [18, арк.24].

Для закордонних торговельних операцій Уповноваженим НКЗТ РСФРР при РНК УСРР призначалися торговельні представники, обсяг повноважень яких визначався відповідним мандатом. Торговельні представники керувалися директивами Уповноваженого і звітувалися перед ним за виконання покладених на них обов'язків.

Торговельні представники УСРР за кордоном координували виконання спільного для УСРР і РСФРР плану в частині українських ввізних заявок, зокрема в питанні організації прийняття і здачі товарів, експертизи транспорту, закупівлі та обмін товарів для господарських потреб України. Ними здійснювалися дослідження економічної кон'юнктури певної країни, її транспортних можливостей і транзиту, проведення переговорів з комерційними і державними торговельно-фінансовими установами і фірмами та громадськими організаціями, а також продаж української сировини. В країнах, де не було українських консульських і дипломатичних представництв, торговельні представники виконували їх функції.

У країні, де існувало повноважне представництво УСРР, торговельний представник входив до його складу в обов'язковому порядку. Відносини між торговельним представником і повноважним представником УСРР за кордоном здійснювалися через Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР. Також торговельний представник УСРР за кордоном мав право безпосередніх зносин з представниками українських торговельних установ.

На початку 1922 р. було затверджено нову структуру в органах зовнішньої торгівлі України – Управління Уповноваженого Народного комісара зовнішньої торгівлі при РНК УСРР, Всеукраїнська торговельна контора з експорту й імпорту – Укрзовнішторг з їх місцевими (обласними та районними) управліннями.

З розширенням діяльності Управління Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР змінювалася його структура та розширювалось коло співробітників. З кінця 1922 р. до складу управління входили уповноважений, члени колегії, був створений відділ регулювання, до якого входили представники від Вищої ради народного господарства і Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції, економічно-статистичний відділ, фінансовий відділ, Укрдержторг, Лісекспорт. Розширювався і склад колегії, до якої на правах членів ввійшли завідувачі відділів управління [15, с.149].

Управління Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР знаходилося в Харкові по вул. Ветеринарній, 4. Посаду Уповноваженого обійняв С.Г. Брон, він же очолив і колегію Управління [18, арк.53].

Не зумівши упродовж грудня 1922 – червня 1923 рр. відстояти власні інтереси в союзному будівництві і конституційному процесі, УСРР і надалі не змогла належним чином протистояти повній централізації влади.

ЦВК СРСР був сформований виконавчий і розпорядчий орган – Рада Народних Комісарів СРСР. Для безпосереднього керівництва окремими галузями державного управління, що входили до кола відання РНК СРСР, створювалося десять народних комісаріатів [19, с.47].

З утворенням Союзу РСР виникла необхідність внести зміни до системи органів галузевого управління всіх союзних республік, у тому числі і Української СРР. Наркомати Союзу РСР поділялися на дві групи: загальносоюзні (злиті) – єдині для всього Союзу і

об'єднані (директивні), органами яких у союзних республіках були однойменні наркомати [19, с. 50].

До загальносоюзних належали наркомати: закордонних справ, військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошт і телеграфів [20, с.2]. Загальносоюзні народні комісаріати керували дорученою їм галуззю державного управління на всій території СРСР. Аналогічні народні комісаріати в союзних республіках припинили свою діяльність. Замість них створювалися Управління уповноваженого відповідного загальносоюзного наркомату при уряді республіки. При РНК кожної союзної республіки було п'ять уповноважених.

Другу групу наркоматів становили: Вища рада народного господарства, наркомати продовольства, праці, фінансів, робітничо-селянська інспекція (РСІ) [19, с.52]. Згідно статті 68 постанови уряду СРСР, ці об'єднані народні комісаріати підпорядковувалися ЦВК і РНК союзної республіки, виконували директиви відповідних народних комісаріатів СРСР [20, с.2].

Республіканськими залишались наркомати земельних справ, охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти, внутрішніх справ, юстиції.

За Конституцією СРСР 1923 р., центральні виконавчі комітети союзних республік утворили свої виконавчі органи – ради народних комісарів, до складу яких, окрім власне народних комісарів відповідних відомств, входили уповноважені загальносоюзних народних комісаріатів [19, с.6]. За рішенням ЦВК СРСР, до РНК УРСР входило 5 уповноважених з правом дорадчого або вирішального голосу (закордонних справ, військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошт і телеграфу). Замість цих комісаріатів в Україні створювалися управління уповноважених цих наркоматів при уряді УСРР. Їх правовий статус визначався «Загальним положенням про народні комісаріати СРСР», затвердженим постановою третьої сесії ЦВК СРСР [21, ст.1031].

Фактично Уповноважений був ланкою, що зв'язувала УСРР і СРСР у здійсненні політики об'єднаних наркоматів і виконавцем завдань, що диктувалися «центром». Об'єднані наркомати здійснювали керівництво певною галуззю на всій території СРСР, тому уповноважені народних комісаріатів СРСР при уряді УСРР безпосередньо підпорядковувалися загальносоюзній РНК та звітували перед вищими органами республік.

При уповноваженому відповідного комісаріату створювалося Управління Уповноваженого СРСР при уряді УСРР. Посади в Управлінні Уповноваженого поділялися на три категорії: 1) керівні та політико-функціональні посади (уповноважені, їх заступники та помічники, агенти, перші секретарі, референти); 2) адміністративно-функціональні посади (2-і секретарі, кореспонденти, завгосп, рахівник); 3) технічні, канцелярські та обслуговуючі посади (діловоди, друкарки, телефоністки, кур'єри, шофери тощо). Співробітники до управління уповноваженого при республіканській РНК приймалися виключно з відома та затвердження аналогічного союзного наркомату.

З метою впровадження в життя на території УСРР основ загальносоюзної політики у зовнішній торгівлі, а також для своєчасного і належного задоволення потреб УСРР у зовнішньоторговельному обороті на Україні впроваджувалася посада Уповноваженого загальносоюзного комісаріату зовнішньої торгівлі.

Уповноважений і його заступник призначаються Наркомом Союзу при відділі ЦВК республіки. Уряд республіки мав право відведення призначеного Уповноваженого і його заступника. Уповноважений являвся членом колегії Загальносоюзного народного комісаріату зовнішньої торгівлі і входив до складу Раднаркому УСРР на правах його члена з дорадчим голосом.

Уповноважений видав і розпоряджався усіма виділеними українським урядом фондами і цінностями для зовнішнього торговельного обороту України, для чого під безпосереднім керівництвом Уповноваженого створювалася Державна експортно-імпортна контора, а також організувалися спеціальні товариства і різні організації в області експорту і імпорту як за участі іноземного капіталу, так і без нього.

Експортні фонди залишалися власністю українського уряду і всі прибутки по операціям з цими фондами проходили по українському бюджету.

На Уповноваженого покладалося здійснення всіх заходів і завдань на території УСРР по загальносоюзній політиці зовнішньої торгівлі з виявлення і задоволення потреб України у зовнішньоторговельному обороті по залученню іноземного капіталу в Україну і по спостереженню і контролю митних установ на Україні [22, арк.19 – 20].

Отже, інститут Уповноважених СРСР при уряді УСРР був ланкою, що зв'язувала республіку з союзним центром у здійсненні політики об'єднаних наркоматів і виконавцем завдань, що диктувалися офіційною Москвою. Об'єднані наркомати здійснювали керівництво певною галуззю на всій території СРСР, тому Уповноважені народних комісаріатів СРСР при уряді УСРР безпосередньо підпорядковувалися загальносоюзній РНК та звітували перед вищими органами відповідних республік.

За здійснення політики РНК УСРР у сфері зовнішньої торгівлі відповідав створений 11 червня 1920 р. Народний комісаріат зовнішньої торгівлі УСРР. Подальша централізація радянської влади, яка поширювалася і на зовнішньоторговельну діяльність, сприяла створенню посади Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР, який підпорядковувався Народному комісаріату зовнішньої торгівлі РСФРР. Уповноважений на правах наркома входив до складу Раднаркому УСРР. При Уповноваженому формувалися Управління та колегія.

Сокирская В.В. Уполномоченный Народного комиссариата внешней торговли РСФСР при правительстве УСРР.

Аннотация: В статье исследован процесс формирования института Уполномоченных СССР при правительстве УССР, особенности функционирования Управления Уполномоченного Народного комиссариата внешней торговли РСФСР при правительстве УССР, деятельность которых влияла на состояние и уровень взаимоотношений между двумя республиками. Выяснено статус, функции, структуру, права и обязанности Управления Уполномоченного СССР при правительстве УССР. Установлено, что Уполномоченный был фактическим звеном, связывающим УССР и СССР в осуществлении политики объединенных наркоматов и исполнителем задач, которые диктовались «центром». Объединенные наркоматы осуществляли руководство определенной отраслью на всей территории СССР, поэтому уполномоченные народных комиссариатов СССР при правительстве УССР непосредственно подчинялись общесоюзному СНК и отчитывались перед высшими органами республик.

Ключевые слова: российско-украинские отношения, объединенные наркоматы, внешняя торговля, Управление Уполномоченного, УССР, РСФСР.

Sokyrska V. The Commissioner of the foreign trade People's Commissariat in RSFSR under the Ukrainian SSR government.

Abstract: The process of USSR Commissioner's formation under the government of the Ukrainian SSR has been studied. The peculiarities of functioning of the Commissioner's Office of the Foreign Trade People's Commissariat under the Ukrainian SSR government have been described. The author noticed that their activity has been influenced the state and level of relations between the two republics. The author also revealed the status, functions, structure, rights and duties of the Commissioner's Office of the RSFSR under the Ukrainian SSR government. It was stated that the Commissioner had actually been like a link connecting the Ukrainian SSR and the USSR in the implementation of the united People's Commissariats policies and the tasks performer. The united People's Commissariats also led some industry throughout the USSR, therefore the commissioners of People's Commissars of the USSR under the Ukrainian SSR government had directly been subordinated to the Regional People's Commissars and reported to higher republics authorities.

Key words: Russian-Ukrainian relations, united People's Commissariats, foreign trade, the Office of the Commissioner, USSR, RSFSR.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Чугаев Д.А. Коммунистическая партия – организатор советского многонационального государства (1917 – 1924 гг.) – М.: Государственное издательство политической литературы, 1954. – 120 с.
2. История национально-государственного строительства в СССР. 1917 – 1978. В 2-х т. / АН СССР; Институт истории СССР. Т. 1. – 3-е изд, допол. и перераб. – М.: Мысль, 1979. – 424 с.
3. Якубовская С.И. Строительство Союзного Советского социалистического государства в 1922 – 1925 гг. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1960. – 402 с.
4. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицкий С.В. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
5. Костюк Григорій. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки). Дослідження і спостереження сучасника. – Київ: Видавництво «Смолоскіп», 1995.
6. Марценюк Л.М. Українська радянська державність в контексті реалізації більшовицької моделі централізованої держави. 1918 – 1929 рр. (Історичні аспекти проблеми): Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спеціальність 07.00.01 – історія України. – Київ, 1998. – 20 с.
7. Марценюк Л.М. Політичний статус України в контексті реалізації стратегічного курсу РКП(б) (1918 – 20-ті роки). – К., 1997. – 32 с.
8. Крохоткин А.М. Постоянные Представительства – органы связи Советов Министров союзных республик с Советом Министров СССР // Советское государство и право. – 1962. – № 11. – Ноябрь. – С. 89 – 97.
9. Муксинов И.Ш. Совет министров союзной республики. – М.: Юридическая литература, 1969. – 208 с.
10. Чехович В.А. Постійне Представництво Ради Міністрів Української РСР при Раді Міністрів Союзу РСР: історія і сучасність // Правова держава. – К.: Наукова думка, 1992. – Вип. 1. – С. 127 – 131.
11. Єфіменко В. Створення Повноваженого представництва УСРР в РСФРР // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. - № 19. – С.16 – 33.
12. Документы внешней политики СССР. Том 3 (1 июля 1920 – 18 марта 1921). – М.: Государственное издательство политической литературы, 1959. – 725 с.
13. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФРР. – 1920. – № 99. – Ст. 529.
14. Збір законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1921. – №1. – 1 – 29 січня. – С. 18 – 19.
15. Джемджула А.Е. Международные экономические отношения Украины в 1920 – 1922 гг.: Дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.01 / А.Е. Джемджула. – К., 1967. – 789 с.
16. Купчик О.Р. Організаційно-правові засади функціонування Управління Уповноваженого НКЗТ РСФРР при РНК УСРР // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – Випуск 117. – К., 2011. – С. 20 – 23.
17. Постанова РНК. Про Уповноважених НКЗТ на Україні та його органи // Вісті ВУЦВК. – 1921. – 26 серпня.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р. – 4 сч. – Оп. 1с. – Спр. 56. – 98 арк.
19. Конституции и конституционные акты Союза ССР (1922 – 1936): Сб. док. / под ред. И.П. Трайнина. – М.: Издательство «Ведомости Верховного Совета СССР», 1940. – 206 с.
20. Собрание постановлений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. – 1923. – №1. – Ст. 2.
21. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. – 1923. - №106. – Ст. 1031.
22. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 850. – 157 арк.